

Utdrag ur "Skrivandets genes"

Stavning

Översiktlig beskrivning

Under arbetet med att kartlägga progressionen för de generella strukturerna fann vi fyra, kvalitativt skilda, distinkta faser. Fasbeteckningarna ger en antydning om barnets övergripande strategi (huvudstrategi). Faserna anger vi med romerska siffror. Löpande genom faserna anger vi olika steg från 1 till 8, vilka är grupperingar av generella strategier. Det är med faser och steg som progressionen ges. Varje steg består av ett varierande antal problemtyper, beskrivna utifrån den strategi varmed barnet löser dem, med utrymme för de individuella variationerna. Vi anger dem med bokstavsbe-teckningar, vilka inte har någon annan funktion än att man ska kunna hänvisa till dem. Vi kallar dem punkter. Punkterna inom varje steg har inte någon klar progression, eftersom de representerar olika problem som barn oftast laborerar med samtidigt. De utgör tillsammans det som karaktäriserar eller exemplifierar varje steg. Beroende dels på den individuella variationen, dels på att man som vi ofta går in när utvecklingen väl är igång, är det inte troligt att man kommer att kunna identifiera samtliga punkter hos ett enda barn.

Som vi tidigare påpekat, berör de flesta punkterna återkommande problem i skriftspråket (a), för varje gång med en ny kvalitet; t ex ng-ljudet återkommer tre gånger. När man granskar en elevtext kan man finna att barnet i fråga befinner sig i fas III steg 5 vad gäller ng-ljudet, men samtidigt i fas II steg 4 vad gäller j-ljudet. Barnet har i fråga om en problemtyp (ng-ljudet) bytt både huvudstrategi och den generella strategin, men inte i fråga om en annan. Det svåra men viktiga har varit att konstruera en spegling av och en möjlighet att registrera de individuella variationerna barn visar upp och samtidigt hantera skillnader och likheter mellan barn utan att man för den skull jämför in individen i en taxonomi som får normativ karaktär. Det som gör detta schema lite mer komplicerat än andra utvecklingsbeskrivningar är att man inte kan finna en enkel progression på den konkreta nivån punkterna, dvs på den nivå som fenomenen beskrivs. Genesen ligger i att man visar upp något eller några fenomen i stegets kluster och att man sedan, med hjälp av steget och den fas som steget ingår i, kan ge en ganska god beskrivning av var en elev befinner sig eller hur långt eleven har utvecklats.

(Se stavningsschemat)

Faser

- Fas I: Initialt skrivande utifrån barnets tolkningar av vad det ser.
- Fas II: Ett "örats" skriftspråk.
- Fas III: Ett "ögats" skriftspråk.
- Fas IV: Behärskar normerna.

Huvudstrategin i fas I är ett initialt skrivande utifrån barnets tolkning av vad det ser när människor använder skriftspråket. Man kan beskriva det som ett perceptionsberoende. Redan under denna fas har barn en grov idé om skriftspråkets funktioner — att det är ett medel för kommunikation i olika sammanhang. Barnet har ännu inte förstått det alfabetiska systemet, men försöker efterlikna det skrivande som människor i dess närhet då och då ägnar sig åt. Ett exempel är barns skrivande på posten. Barn skriver, men det går inte att läsa vad de skriver, eftersom de bara avbildar eller "ritar av" skrivet språk. Inom fas I ligger steg 1 och 2.

Fas II kan som huvudstrategi karaktäriseras som ett "örats" skriftspråk, dvs barn skriver som de hör de olika delarna i orden. Hur barnet går via det talade språket till det skrivna illustreras ganska väl av det som Vygotsky benämner som andra ordningens symbolsystem, vilket syftar på en fas eller situation där individen hanterar ett nytt språkligt system via ett annat tidigare erövat språkligt system. Vårt material visar tydligt att denna fas av ljudanalyser är en övergångsfas. Först när barnet överger denna övergripande strategi börjar det stava så som vuxna förväntar sig. Det svenska skriftspråket är inte fonetiskt, utan alfabetiskt (se avsnitt 4.4.1). Inom fas II ligger steg 3 och 4, och nu skriver barn så att andra kan läsa deras texter, även om de ännu inte själva kan läsa.

I fas III framträder skriften som ett "ögats" språk — ett visuellt språk som huvudstrategi. Genom att barn lärt sig att läsa, börjar de att uppfatta ordens visuella aspekter. Då förändras deras generella strategier och därmed stavningen. Det som sker i denna fas kan ses som en illustration av övergången till första ordningens symbolsystem, där det språkliga uttrycket används som ett självständigt system med sina kvalitéer och möjligheter (Vygotsky, 1935/1979). Som första generella strategi i denna fas uppträder övergeneraliseringen, dvs barn gör en upptäckt, formar en hypotes och övergeneraliserar. Senare börjar de skilja ut olika stavningar i riktning mot den förebild normen utgör. Efter att t ex ha skrivit alla j-ljud med j, upptäcker ett barn att det kan skrivas med g, vilket ofta ger en övergeneralisering så att alla j-ljud under en period skrivs med g. Senare skiljer samma barn ut olika j-ljudsstavningar. Inom fas III finns steg 5, 6 och 7. Punkterna inom steg 5 anger frekventa typer av övergeneraliseringar. Stegen 6 och 7 anger olika former av differentieringar.

Vid fas IV är eleven framme vid att behärska normerna för stavningen (steg 8). Detta behärskande är naturligtvis relativt till elevens egen textproduktion och ordval. Man måste betrakta detta steg inte som en slutpunkt utan som en början. Genom ett fortsatt läsande och skrivande möter individen ständigt nya kunskapsområden och ord där stavningen ännu inte är bekant. Det centrala för ett fortsatt behärskande är vettiga strategier för att kunna stava rätt — antingen genom att visuellt lära sig eller genom att använda ordlista när man är osäker. Ordbehandlingsprogram med rättstavningskontroll är en nytt verktyg som visat sig ha intressanta effekter på elever, vilket vi kommer att presentera i ett annat sammanhang.

Steg och punkter

På stegnivån framträder en tydlig progression som speglar två typer av utveckling, dels kvalitativa språng, dels förändringar av reviderande karaktär. Övergången mellan steg 1 och 2, 2 och 3, 4 och 5 samt 7 och 8 är av kvalitativ karaktär. Övergångarna mellan steg 3 och 4, 5 och 6, samt 6 och 7 är av reviderande karaktär.

Steg	1	Avbildar skriftspråket
Steg	2	Använder bokstäver logografiskt
Steg	3	Stavelseskrift
Steg	4	Fonetiskt stavande
Steg	5	Övergeneralisering av en viss alfabetisk aspekt
Steg	6	Differentiering av enklare normer
Steg	7	Fortsatt differentiering av normerna
Steg	8	Stavningen alfabetiskt baserad

Punkterna är kategoriseringar av de individuella lösningarna, medan stegen utgör ett kluster av dessa. På punktnivå finns ingen klar progression. Det beror bl a på att varje steg innehåller punkter från olika subgeneser (se vidare avsnitt 8.1.4, Subgeneser inom stavningsgenesen). Benämningarna av de generella strategier, som punkterna representerar, har vi försökt göra så att de lätt kan identifieras inom ramen för de varierande individuella lösningarna som barn visa upp. I arbetet med att beskriva dessa fenomen har vi medvetet valt ord som ligger så nära skolpraxis som möjligt; en lingvist hade valt andra ord och termer.

De illustrationer till identifieringspunkterna vi har lagt in är dels avbildade med optisk avläsning direkt ur en text, i vissa fall något förminskad för att spara utrymme, dels har vi skrivit av precis som det aktuella barnet skrivit det. Vi har då valt ett avvikande typsnitt för att markera detta. Illustrationerna är hämtade ur olika barns texter och barnen är anonyma.